

Az emlékezés könyve: a nevelés tereiben őrzött magyar és magyar zsidó történelem

*Nádas Pál: Magyar és magyar zsidó történelem
Lajta Béla és lovag Wechselmann Ignác
szecessziós épületében*

Az emlékezet helyei szimbolikus térként értelmezhetők, amelyek az egyéni vagy kollektív emlékezet aktiválására szolgálnak, mégpedig jellemzően olyan múltbeli vagy közvetetten hozzáférhető események vonatkozásában, amelyekről nem áll rendelkezésünkre élő tapasztalat. Ezek az emlékezeti konstrukciók egyrészt történeti távolságuk okán nem élhetők át közvetlenül, másrészt akkor is reprezentációra szorulnak, ha kortárs történésekre utalnak, mivel azok tapasztalati megragadása nem közvetlen módon történik (Gyáni, 2012. 42.). Nádas Pál kötete különleges vállalkozás, mely a fenti sorok szellemében egy történeti és térbeli emlékezetkomplexumot idéz meg: nem csupán egy épület – a Lajta Béla által tervezett szecessziós Wechselmann-ház – múltját rekonstruálja, hanem az ott működő intézmények, közösségek és hivatások sokrétű történetét és emlékezetét is feltárja. A szerző az emlékezés helyét nemcsak tárgyi valósággént, hanem mint pedagógiai és identitásképző tér vizsgálja, amelyben egymásra vetül a zsidó filantrópia története, a holokauszt tragikus öröksége, valamint a modern magyar gyógypedagógia kibontakozásának intézménytörténeti lenyomatai.

A monográfia tehát nemcsak történeti feldolgozás, hanem emlékezeti aktus is: érzékeny szövetű reprezentációja annak, miként válik egy fizikai tér a kollektív emlékezet hordozójává. Egyszerre

személyes emlékezés, intézménytörténeti feldolgozás, kultúr-, társadalom- és művészettörténeti séta a századforduló és a 20. század Budapestjén. A címében is sokat ígérő könyv olyan különleges intézmények metamorfózisát ragadja meg a tér szimbólumán keresztül, amelyek a vak és siketnéma gyermekek nevelésétől a mozgássérült tanulók fejlesztéséig ívelnek. A Lovag Wechselmann Ignác és Neje Neuschloss Zsófia Vakok Tanintézete (1907–1944), illetve az ide költöző, szakmai autonómiája megtartásai mellett ezzel egyesülő Izraelita Siketnémák Országos Intézete (1928–1944), a Nyomorék Gyermekek Iskolája és Intézete (1955–1963), majd a Mozgásjavító Általános Iskola (1963–2013) sorsa a térben összesűrűsödve válik értelmezhetővé. A követhetőséget segíti, ugyanakkor a monográfia céljához, eszmei kereteihez is hozzájárul, hogy a szerző az eredeti, mára már elfeledett nevet használja következetesen, és az épületet az alapító iránti tisztelet okán is Wechselmann-háznak nevezi.

Az ismertetés tárgyát képező kötetről megállapíthatjuk, hogy az olvasó nem egy olyan művet tart a kezében, amely tisztán intézménytörténeti, professziótörténeti, társadalomtörténeti vagy kultúrtörténeti besorolású lehet. A vizsgálódás középpontjában az épület és az intézmények történetének hosszú időn átívelő feldolgozása áll, melynek során a szerző társadalmi és politikai kontextusba ágyazva mutatja

be a nevelési, szociális és egészségügyi funkciók változásait. A mű szerkezetileg kronologikus rendezési ívet mutat, ugyanakkor szinkronikus szempontok szerint is rétegzett: az épület „sorsa” köré épülnek a fejezetek, s egyszersmind kultúrtörténeti (pl. a Pesti Izraelita Hitközség tevékenysége, Wechselmann Ignác életműve, az Idegen Nyelvek Főiskolájának elhelyezése), művészettörténeti (pl. a századelő legjelentősebb építészének, Lajta Bélának a munkássága, valamint a Wechselmann-ház rekonstrukciós terve a rendszerváltást követően), gyógypedagógia-történeti (pl. a látássérült és hallássérült gyermekek oktatásának sajátosságai a 20. század első felében, Adler Simon és Kanizsai Dezső gyógypedagógiai munkássága, a mozgássérült tanulók és a halmozottan fogyatékos gyermekek iskoláztatásának ügye a 20. század második felében) és orvostörténeti (pl. a Wechselmann-ház hadikórházként való helytállása, vagy a Mexikói út 63. számú épület sorsa) aspektusokat is feltárnak. Az intézmény- és épülettörténet tehát tekinthető csupán keretül, hiszen a kötet komplexitásából fakadóan műfaja sem határozható meg a hagyományos terminusok mentén.

A kötet műfaji besorolásának problémahorizontját, valamint a Wechselmann-házban történt események és az iskolatörténet finom részletezettségét mutatja, hogy az 523 oldalas kötet négy nagyobb fejezetre tagolódik, mely fejezetek más-más jelleget öltenek. Ugrai János (2019) tanulmányában rámutat az intézménytörténet-írás során érvényes kutatásmetodológiai elvekre. Gondolatmenete szerint ezen munkák ideális esetben egyszerre képesek megragadni az intézményt körülvevő makro- (a társadalmi közeg), a mezzo- (az intézmény vezetésének elképzelései) és a mikroszint (az intézet nem vezető tagjainak személyes) nézőpontját, és az e dimenziók közötti váltásokkal – amelyeket a különböző diszciplínákból vett módszerek használata tesz lehetővé – a szerző teljesebben be tudja ágyazni az intézmény történetét az azt körülvevő társadalmi közeg múltjába. Az intézménytörténeti munkák során talán

a léptékváltások jelenthetik a legnagyobb kihívást, melyet Somogyvári Lajos (2024) a következő kérdésekben fogalmaz meg: Miért érdekes az adott intézmény története a helyi, érintett szereplőkön kívül, és mi teszi a lokális történetet tágabb körben is fontossá, értelmezhetővé? A választ a kontextualizálás folyamatában, a megfelelő elméleti és módszertani háttér megtalálásában látja, ezzel az egyszerű leíró ábrázolást meghaladva válhat interpretációvá egy esettanulmány (Somogyvári, 2024). Nádas Pál a Mexikói út 60. számú épületben működő intézmények történetét a társdiszciplínák által kínált, a lépték- és dimenzióváltást lehetővé tevő, árnyaltan feldolgozott, makroszintű kapcsolódási pontok segítségével rekonstruálja.

Az említett dimenziók közel azonos arányban jelennek meg a kötetben. A történettudományi, illetve gyógypedagógia-történeti szakmunkákon, továbbá a célzottan feldolgozott elsődleges forrásokon keresztül a makroszint, az épületet, intézményeket körülvevő politikai-ideológiai kontextus tárul fel az olvasó számára. Az első fejezetben a szerző kivételes teoretikus-módszertani felkészültsége révén szakszerű áttekintést nyújt az 1907–2012 közötti történelmi korszakokról. A kötet egyik legnagyobb erőnye, hogy az itt működő intézményeket nem elszigetelt, belső logika mentén fejlődő egységekként mutatja be, hanem tágabb társadalmi változásokba ágyazza. A dualizmus kori zsidó filantrópia intézményszervező szerepe, a holokauszt traumája, valamint a szocialista oktatásszervezés hatásai mind meghatározó tényezők az intézmények életében. Az első fejezet talán leghangsúlyosabb egysége a második világháború épületet érintő történetének rekonstrukciója (Nádas, 2024. 66–190.), mely a Mexikói út 60. és a Columbus utca 46. szám alatti telken kialakított gyűjtőtáborban lezajlott eseményekről, az ott folyó mentési kísérletekről (Kasztner Rezső és Komoly Ottó vezetésével) számol be, valamint az 1944. december 3-án történeteket illusztrálja és értelmezi. Az alfejezetek közötti összekötő kapocs maga a tér: az épület nemcsak

fizikai keret, hanem szimbolikus „fősze-replője” is a történeseknek. A szerző érzé-kenyen mutatja be, miként válik egy hely a nevelés színterévé, és miként őriz meg, vagy épp veszít el értékeket, funkciókat a történelmi fordulópontok hatására.

A mezzoszint, azaz az intézmények vezetésének nézőpontjai is hangsúlyosan kibontakoznak a kötetben. Nádas Pál külön figyelmet szentel az intézmény vezetőinek: Adler Simon (1907–1929), Kanizsai Dezső (1929–1950), Zsótér Pál (1955–1972), Alpár György (1972–1987), majd 1987-től a szerző intézményvezetői szerepe is kiraj-zolódik a sorok között. A vezetői döntések mögötti motivációk feltérképezése különösen értékes, mivel rávilágít arra, hogyan próbálták a különböző korszakokban az oktatás és gondoskodás egyensúlyát fenntartani a vak gyermekek nevelésétől-oktatásától a mozgássérült tanulók integrált fejlesztéséig. Különös érdeklődésre tarthat számot Kanizsai Dezső élettörténete mind a gyógypedagógia-, mind pedig a holo-kauszttörténet szempontjából. Az I.6.3. alfejezet (Nádas, 2024. 172–182.) például a Kanizsai Dezső aláírásával ellátott jelen-tést elemzi és értelmezi, amely Kasztner Rezső és Komoly Ottó vészkorszak ideje alatt végzett tevékenységével kapcsolat-ban hoz fel vádakait.

Közvetlenül a rendszerváltást megelő-zően már a szerző, Nádas Pál is formá-lója volt a változásoknak, innovációknak, ami a személyes aspektusok beemelését lehetővé tevő interpretációt is biztosítja a műben. Ez a személyes aspektus a kötet egyes mozzanataiban felfedezhető finom stilisztikai váltásokban is tetten érhető. Amíg a legtöbb esetben a szaktudományos munkákra jellemző tárgyilagos, elemző stílus dominál, amelyet felerősít az elmé-leti, történelmi keretekhez kapcsolódó ter-minológia használata, addig néhol, főként az első fejezet utolsó alfejezetében (Nádas, 2024. 273–324.), a szerző személyes inter-pretációi is nagyobb súllyal jelennek meg, mindvégig objektív nézőpontban maradvá. A források értelmezésében is kulcsszere-pet kap az emlékezet: a történelmi elemzést gyakran egészíti ki intézményi-szakmai

reflexió, különösen a gyógypedagó-giai ellátásról, a fogyatékosághoz való viszonyról és a segítség intézményes formá-inak alakulásáról. A személyes narratívák hozzájárulnak az intézmények történeté-nek mikroszinten, azaz személyes szinten történő bemutatásához.

A kötetben a mikroszint árnyalása tekinthető a legmeghatározóbb aspektus-nak; az egyéni élettörténetek és narratívák jelenléte ennek igazolásaként is érzékel-hető. A szerző tudatosan, a kötet bevezető részében megfogalmazott céljaihoz hűen építi be az első fejezetbe, a Wechsel-mann-ház első 115 évének bemutatásába a pedagógusok, gyermekek, valamint a vészkorszakot az épületben átélt szemé-lyek visszaemlékezéseit, tanúvallomásait. A túlélők, tanulók, családok tapasztalatai, a háború alatti menekülés, a mindennapok intézményi gyakorlata mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az intézménytörténet ne csak szerkezeti, hanem emberi történetekként is értelmezhető legyen. A visszaemléke-zések azonban nem válnak zárttá: a szerző minden esetben igyekszik társadalmi és történelmi kontextusba helyezni a leírtakat. A monográfia második fejezete pedig a Wechselmann-házban valaha megfor-dult jelentősebb munkatársak és diákok életútját, visszaemlékezéseit tartalmazza, ezáltal mikrotörténelmi nézőpontból tárja fel az intézményhez kapcsolódó szemé-lyes emlékezet rétegeit, így hozzájárul a (gyógy)pedagógia-történet individualizált, alulnézeti rekonstruálásához.

A kötet unikális mivoltát növelik a szerző által vizsgált forrásdimenziók, amelyek között megtalálhatóak klasszikus történelmi források, vizuális és építészeti dokumentumok, gazdag vizuális anya-gok – fotók, rajzok, metszetek –, valamint interjúrészletek, emlékiratok, élettörténelmi elbeszélések, személyes reflexiók. A kötet elsődleges forrásbázisa harminchárom kutatási helyszínről merít, melyet törté-nettudományi, művészettörténelmi, gyógy-pedagógiai és zsidó kulturális szakiroda-lom egészít ki. A kötet egyes dokumen-tumokat újraközlő, kommentárral lát el, vagy éppen önreflexív módon értelmezi

azok jelentésrétegeit. Az épület mint forrás pedig olyan történelmi és pedagógiai értelmezésre ad lehetőséget, amely a fizikai tér szimbolikus és funkcionális jelentésrétegeinek „olvasásán” keresztül tárja fel az intézmény múltját és nevelési szerepét. Nádas Pál munkája tehát megfelel annak az interdiszciplináris forráskezelési elvnek, amelyre Ugrai János (2019) is felhívja a figyelmet: az intézménytörténeti narratíva nem reked meg az intézmény falai között, hanem képes összekapcsolódni a társadalomtörténeti és (gyógy)pedagógiai metszéspontokkal.

A kötet nem csupán azért ajánlható a gyógypedagógus-képzésben érintett hallgatóknak, illetve a gyógypedagógiát és annak történetét kutatóknak, valamint az iskolatörténet-írás műfaja iránt érdeklődőknek egyaránt, mert részletező áttekintést nyújt a fogyatékos gyermekek 20. századi intézményes nevelésének mikrovilágáról, képviselőinek gondolkodásáról és kihívásairól, hanem azért is, mert sikeresen összekapcsolja a makro-, mezzo- és mikroszintű értelmezést, sőt, diszciplináris határokat átlépve új típusú neveléstörténeti narratívát kínál. Ritkán olvashatunk olyan részletgazdag és forrásalapú elemzést, amely egy intézmény példáján keresztül mutatja be a gyógypedagógia társadalmi és politikai kontextusát. A fogyatékos gyermekek nevelésének története, az orvos- és neveléstudományi diskurzusok változásai, a háborús trauma és az integrációs próbálkozások mind relevánsak a gyógypedagógia jelenkori kihívásainak megértéséhez. Nádas Pál kötetének sajátos erőssége a térben íródó történeti és emlékezeti rétegek együttes kezelése, valamint a személyes reflexió és történeti elemzés kiegyensúlyozott váltakozása. A monográfia méltán válhat referenciává a gyógypedagógia-történeti kutatások és az emlékezetkultúra határterületein egyaránt.

A kötet nem csupán azért ajánlható a gyógypedagógus-képzésben érintett hallgatóknak, illetve a gyógypedagógiát és annak történetét kutatóknak, valamint az iskolatörténet-írás műfaja iránt érdeklődőknek egyaránt, mert részletező áttekintést nyújt a fogyatékos gyermekek 20. századi intézményes nevelésének mikrovilágáról, képviselőinek gondolkodásáról és kihívásairól, hanem azért is, mert sikeresen összekapcsolja a makro-, mezzo- és mikroszintű értelmezést, sőt, diszciplináris határokat átlépve új típusú neveléstörténeti narratívát kínál. Ritkán olvashatunk olyan részletgazdag és forrásalapú elemzést, amely egy intézmény példáján keresztül mutatja be a gyógypedagógia társadalmi és politikai kontextusát.

Nádas, P. (2024). *Magyar és magyar zsidó történelem Lajta Béla és lovag Wechselmann Ignác szecessziós épületében. Múlt és Jövő Alapítvány.*

Hodász Kata

Semmelweis Egyetem Pető András Kar,
Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola

Irodalom

Gyáni, G. (2012). A magyar „emlékezet helyei” és a traumatikus múlt. *Studia Litteraria*, 51(1–2), 41–50. DOI: [10.37415/studia/2012/51/4000](https://doi.org/10.37415/studia/2012/51/4000)

Ugrai, J. (2019). Intézménytörténeti megközelítések és a helytörténetírás. Interdiszciplináris megfontolások a helytörténetírás okulására. In Lengvári, I., Pilkhoffer, M. & Vonyó, J. (szerk.), *Az ember helye, a hely embere. A helytörténetírás módszertani kérdései*. Kronosz Könyvkiadó Kft. 267–281.

Somogyvári, L. (2024). Iskolatörténet: módszertani kihívások és válaszok. In Mohr, Sz., Berta-Szénási, P. & Nemes-Wéber, Zs. (szerk.), *Iskolatörténeti mozaikok. A 2023. június 16-én Veszprémben a VEAB székházában megrendezésre kerülő Iskolakép Konferencia tanulmánykötete*. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar. 10–22.